

УДК 37.02;355.23;351.746.1

О. В. ТОРІЧНИЙ,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

УДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ НА ФАКУЛЬТЕТІ ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИХ КАДРІВ

У статті висвітлені результати дослідження процесу вдосконалення військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників, які навчаються на факультеті підготовки керівних кадрів. Проаналізовані методичні аспекти організації інноваційної навчальної діяльності офіцерів-магістрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького під час вивчення навчальної дисципліни “Основи прикордоннології”; удосконалення науково-дослідної діяльності, а також організації самостійної роботи магістрів.

Ключові слова: офіцери-магістри, військово-спеціальна компетентність, самостійна робота, науково-дослідна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Входження України до європейського освітнього простору спричиняє активізацію процесів підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра в системі вищої освіти. У Законі України “Про вищу освіту” [1] вказано, що магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань і обов’язків інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності.

У процесі системного вивчення організації навчально-виховного процесу у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) визначено необхідність запровадження докорінних змін структурного та системно-методичного характеру, які впливатимуть на процес формування у курсантів і слухачів військово-спеціальної компетентності (далі – ВСК) [2, с. 112]. Системно-методичні зміни передбачають: по-перше, розробку і реалізацію концепції неперервної освіти; по-друге, багаторівневий підхід до підготовки кадрів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), що включають парадигмальні зміни системи державних стандартів, галузевих стандартів та освітньо-кваліфікаційної характеристики і методики викладання військово-спеціальних дисциплін. Відповідно до розробленої педагогічної концепції організації неперервності формування ВСК [2, с. 170] розглянемо процес удосконалення ВСК у слухачів факультету підготовки керівних кадрів НАДПСУ – офіцерів-магістрів.

Насамперед, варто акцентувати увагу на тому моменті, що офіцери, які вступили як слухачі на навчання до факультету підготовки керівних кадрів НАДПСУ, уже мали певний рівень ВСК. Однак, варто зазначити, що питання методики організації навчальної діяльності офіцерів-прикордонників, що навчаються на факультеті підготовки керівних кадрів НАДПСУ, у контексті підвищення саме рівня ВСК не були в центрі уваги науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях висвітлено зміст та технології навчання магістрів (В. Боднар, О. Мороз, О. Пехота); проаналізовано наукові підходи до оптимізації методів і прийомів професійної підготовки магістрів (С. Вітвіцька, М. Поташник). Зокрема, у дослідженні О. Гури [4] подано теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності фахівця в умовах магістратури; Р. Ваврик [5] вивчав розвиток професійної готовності викладачів загальновійськових дисциплін до педагогічної діяльності у вищих військових навчальних закладах.

Мета статті – висвітлити результати дослідження процесу вдосконалення ВСК офіцерів-прикордонників, які навчаються на факультеті підготовки керівних кадрів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчально-виховний процес на факультеті підготовки керівних кадрів НАДПСУ передбачає систему “цілеспрямованої планомірної навчальної та виховної діяльності командування, науково-педагогічного складу, командирів навчальних підрозділів, слухачів, в основі якого є органічна єдність і взаємозв’язок викладання,

навчання та виховання. Він здійснюється в системі організаційних дидактичних та інших заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на освітньо-кваліфікаційному рівні магістра відповідно до державних стандартів освіти” [7, с. 34]. Навчальна діяльність охоплює організацію пізнавальної діяльності й управління нею. Основне призначення навчальної діяльності – створення найсприятливіших умов для засвоєння слухачами певних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного опанування обраної спеціальності. Виховна діяльність полягає у здійсненні під час аудиторної та позааудиторної роботи систематичного і цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку слухачів з метою формування у них сприйняття визнаних у суспільстві цінностей, поваги до них і переконаності у необхідності неухильного дотримання усталених у суспільстві правил поведінки.

Зміст організації навчально-виховного процесу офіцерів-магістрів передбачає реалізацію педагогічної системи вдосконалення ВСК на етапі навчання на факультеті підготовки керівних кадрів на основі освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми. Зміст підготовки забезпечується за допомогою дисциплін гуманітарної, соціально-економічної підготовки, фундаментальних й професійно зорієнтованих дисциплін. Причому професійно зорієнтовані дисципліни мають найбільший вплив на процес розвитку ВСК, адже сприяють розширенню професійного кругозору офіцерів ДПСУ.

Основне завдання підготовки офіцерів-магістрів у НАДПСУ в контексті вдосконалення ВСК ми вбачаємо у забезпеченні офіцерів науково-методичними знаннями та вдосконаленні у них усіх показників критеріїв ВСК [6]. Значущість вдосконалення ВСК офіцерів-магістрів передбачає опанування основних закономірностей, принципів, змісту та методики, що сприятиме досягненню “акме” в особистісному та професійному розвитку. У контексті педагогічної концепції неперервності вдосконалення у магістрів ВСК ми розглядаємо як цілеспрямований та системний процес, що передбачає взаємозумовлену взаємодію викладачів із магістрами у навчально-виховному процесі НАДПСУ.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що основну увагу необхідно зосереджувати на таких методичних засадах, які є найбільш ефективними у процесі розвитку та вдосконалення ВСК офіцерів, що здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень (далі – ОКР) магістра у НАДПСУ: організація інноваційної навчальної діяльності офіцерів-магістрів НАДПСУ під час вивчення навчальної дисципліни “Основи прикордоннології”; удоско-

налення науково-дослідної діяльності (далі – НДД); організація самостійної роботи магістрів.

Організація інноваційної навчальної діяльності офіцерів-магістрів НАДПСУ під час вивчення навчальної дисципліни “Основи прикордоннології” посідає центральне місце. Такий підхід пов’язано із тим, що метою вивчення навчальної дисципліни “Основи прикордоннології” є підготовка висококваліфікованих офіцерів-прикордонників, яким надаються знання з основ наукового забезпечення діяльності держави та її інституцій щодо реалізації своїх функцій та повноважень з протидії загрозам (викликам) національній безпеці України у прикордонній сфері, методологічних основ інтегрованого управління кордонами. Навчальна дисципліна сприяє формуванню у слухачів знань про діяльність суб’єктів безпекового сектору держави в прикордонному просторі, пояснення та прогнозування процесів і явищ, що в ньому відбуваються, розвиток теорії державного кордону, визначення тенденцій розвитку та шляхів підвищення ефективності інтегрованого управління кордонами.

У Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького розроблено освітньо-кваліфікаційну характеристику [8] випускника факультету підготовки керівних кадрів, на основі якої чітко визначено місце фахівця в структурі ДПСУ, вимоги до його компетентності, знань і вмінь фахівця за конкретною спеціальністю. За результатами аналізу освітньо-кваліфікаційної характеристики магістра як складової галузевого стандарту встановлено, що їх зміст зорієнтовано, в основному, на професійну підготовку, тоді як розвитку та вдосконаленню ВСК належної уваги не приділяється.

У цьому контексті виникла нагальна необхідність у розробці та введенні у навчальні плани підготовки магістрів нової дисципліни, яка б суттєво впливала на процес розвитку та вдосконалення ВСК. Як результат – у навчально-виховний процес підготовки офіцерів-магістрів напряму підготовки “Охорона та захист державного кордону” було введено навчальну дисципліну “Основи прикордоннології”.

У розробці програми ми брали до уваги:

цілі підготовки магістрів відповідно до стандартів військово-професійної освіти (сукупність кваліфікаційних вимог кожної спеціальності, які визначені Адміністрацією ДПСУ для фахівців органів охорони кордону за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістр);

мінімальний зміст дисципліни (кількість кредитів – 1,5);

наявність логічних зв'язків з іншими дисциплінами (“Прикордоннологія” використовує і поєднує знання з дисциплін різних галузей: військових, технічних, економічних, правових, а також політології, соціології, державного управління тощо);

наявність матеріально-технічної бази для проведення занять;

належні умови для самостійної роботи слухачів (спеціально обладнані інтелектуальним інтерфейсом комп'ютерні класи, читальні зали для виконання науково-дослідних завдань та магістерських досліджень) [6].

Проаналізуємо методичні аспекти формування мети програми навчальної дисципліни “Основи прикордоннології”. У процесі дослідження ми дійшли до розуміння того факту, що мета, у першу чергу, повинна бути тісно пов'язана із розвитком здібностей і реальних можливостей слухача. У нашому баченні, мета має чітко враховувати та співвідносити можливості, які має навчальна дисципліна, із розвитком творчих здібностей магістрів.

Розглянемо методику формування змісту навчальної дисципліни “Основи прикордоннології” та перспективи його реалізації у програмі. У Інструкції з організації, планування та ведення навчально-виховного процесу в НАДПСУ зазначено, що “робоча навчальна програма визначає науковий зміст, обсяг навчальної дисципліни та матеріалу, який вивчається” [7, с. 45–46]. Отже, у програмі подано: цільову настанову; організаційно-методичні вказівки, які розкривають механізм реалізації поставлених цілей; розподіл навчального часу за розділами, темами та видами навчальних занять; зміст навчальної дисципліни (назву розділів, тем і перелік навчальних питань, що підлягають вивченню), форми та засоби поточного й підсумкового контролю, перелік основної та додаткової літератури. Цільова настанова робочої навчальної програми визначає кінцевий результат, якого необхідно досягти при вивченні даної дисципліни, тоді як організаційно-методичні вказівки відображають роль і місце дисципліни у підготовці фахівців, особливості розділів, тем, які вивчаються, взаємозв'язок з іншими дисциплінами, види контролю занять з дисципліни й інші необхідні питання. При розробці програми ми прагнули, щоб розділи та навчальні теми, їх обсяг, спрямованість, зміст, логічна послідовність, взаємозумовленість і взаємозв'язок забезпечували заданий обсяг і рівень знань та умінь магістрів.

У процесі дослідження була запропонована авторська методика викладання навчальної дисципліни “Основи прикордоннології”. До кожної теми було сформульовано навчально-виховні завдання; розкрито взаємозв'язок

конкретної теми із раніше вивченим матеріалом; обґрунтовано обсяг часу, який рекомендується для вивчення теми; вказано види занять та їх послідовність. До кожного заняття (лекції та семінарського заняття) ми подавали план його проведення, а також методичні рекомендації.

Основна увага була зосереджена на розробці навчально-методичного комплексу дисципліни “Основи прикордоннології”. Навчально-методичний комплекс передбачав два вагомих елементи:

методичні документи, які мають загальне значення (навчальна програма, методичні рекомендації з проведення семінарських занять, методичні рекомендації з організації самостійної роботи офіцерів-магістрів, методичні рекомендації з вивчення дисципліни);

методичні та дидактичні матеріали до конкретних тем (опорні конспекти лекцій, методичні розробки з конкретних видів занять, зразки видаткового матеріалу).

Вважаємо, що ефективність навчання офіцерів-магістрів та вдосконалення у них ВСК під час навчання на факультеті підготовки керівних кадрів перебуває у прямій залежності від декількох особливостей. По-перше – від якості навчально-методичного комплексу, а зокрема від того, наскільки ґрунтовно відображено у ньому науковий зміст предмета. Друга особливість – це науково-методична обґрунтованість, що обумовлює використання як окремих форм і методів навчання, так і їх сукупності, тобто безпосередня методика навчання. Третя, досить вагома особливість, – це відповідність навчально-методичного комплексу вимогам ВСК та завданням і обсягу підготовки офіцерів-магістрів у НАДПСУ.

Задля вдосконалення показників ВСК слухачів-магістрів, які навчаються на факультеті підготовки керівних кадрів, нами було розроблено та впроваджено модель діяльності викладача під час організації лекційних занять. Зокрема, викладачі доводять офіцерам-магістрам тему, мету лекції, навчальні питання; виокремлюють основне у навчальному матеріалі; використовують матеріали з інших галузей; здійснюють подання матеріалу вербально та наочно; теорію пов’язують з практикою та професією; використовують технічні засоби навчання та дидактичний матеріал; чітко ставлять завдання офіцерам-магістрам для самостійної роботи.

Для активізації пізнавальної діяльності викладачі формують проблемні питання на початку лекції (навчального питання), підкреслюють важливість інформації, навчають слухачів працювати на лекції і конспектувати матеріал, здійснюють зміну інтонації в необхідних місцях під час

проведення лекції. З метою вдосконалення показників ВСК офіцерів-прикордонників викладачі створювали й регулювали емоційний настрій поведінки, а саме: схвалювали поведінку, похвалу, гумор, усмішку, підтримували помірну емоційність; на занятті створювали обстановку довіри, робили відступи, які пов'язані з темою лекції.

Під час навчання слухачів на факультеті підготовки керівних кадрів за напрямом “Охорона та захист державного кордону” вагому роль у розвитку та вдосконаленні ВСК має організація НДД. Ми виходили з того, що основною особливістю методики організації освітньо-виховного процесу магістрів НАДПСУ є безпосередня спрямованість на конкретну професіоналізацію. Виходячи із задекларованого постулату, НДД надавала сенс професійній характеристиці офіцера-прикордонника, збільшуючи просторові межі самореалізації, мобілізуючи особистісний потенціал та здібності магістра.

Науково-дослідну діяльність слухачів факультету підготовки керівних кадрів ми розглядали як системне інноваційне утворення, що передбачає розробку власних ідей, їх обґрунтування та реалізацію у власній професійній діяльності. Процес удосконалення НДД передбачав спонукання слухачів до народження ідей у ситуації вирішення професійних проблем. У її організації ми враховували замовлення Адміністрації ДПСУ, що допомогло офіцерам-магістрам усвідомлювати задоволеність від можливості наукового супроводу функцій ДПСУ та власного професійного становлення, а також розвитку й удосконалення ВСК у процесі навчання в НАДПСУ.

Під час спілкування із офіцерами-прикордонниками встановлено, що цілеспрямована організація НДД забезпечує:

набагато вищий рівень засвоєння теоретичного матеріалу, а тому сприятиме вдосконаленню показників (спеціальні знання, спеціальні уміння, спеціальні навички, практичний досвід з охорони кордону) ВСК;

творчий підхід до вирішення науково-дослідних проблем, які постають перед ДПСУ та сприяють удосконаленню професійної діяльності, покращуючи показники (ціннісні орієнтації та ідеали, творчий потенціал, професійну спрямованість, особистісні риси) ВСК.

Позитивні відгуки від магістрів ми отримали про Школу молодого лектора, яка комплектувалася із кращих магістрів НАДПСУ. Керували нею викладачі кафедр (інтегрованого управління кордонами та оперативного мистецтва). Позитивно оцінено результати науково-дослідної роботи офіцерів-магістрів у конкурсі на кращу наукову роботу.

Основним завданням конкурсу є виявлення кращих науково-дослідних робіт у сфері теоретичних досліджень, реальних розробок та застосування їх результатів у практичній діяльності ДПСУ. Конкурси проводилися для підвищення рівня підготовки офіцерів-магістрантів, посилення науково-технічного рівня наукової роботи та подальшого зміцнення взаємозв'язку навчального процесу у НАДПСУ та замовлених Адміністрацією ДПСУ науково-дослідних робіт.

Зупинимося на методичних аспектах організації самостійної роботи магістрів, що відіграли вагомий роль у розвитку й удосконаленні ВСК. Під час експерименту самостійна робота була зорієнтована на вирішення конкретних методичних завдань, а саме: самостійне здобування знань, їх осмислення та закріплення; формування і розвиток практичних, інтелектуальних, організаційних та гносеологічних навичок; подальше узагальнення і систематизація показників ВСК; професійне вдосконалення офіцера, що навчається на факультеті підготовки керівних кадрів, як фахівця-професіонала ДПСУ.

Основними формами самостійної роботи офіцерів-прикордонників, які навчаються на факультеті підготовки керівних кадрів, є:

індивідуальні навчально-дослідні творчі завдання (формується викладачем і покликані сприяти поглибленому вивченню окремих питань навчальних дисциплін із циклу професійного спрямування; виконуються у формі рефератів, узагальнень практичної підготовки, розрахункових або графічних робіт);

наукові роботи (проекти) (виконуються з метою закріплення, поглиблення та узагальнення знань, набутих за час вивчення конкретної дисципліни військово-професійного спрямування, прищеплення навичок проектування, розрахунків, самостійного проведення наукових досліджень та обґрунтування рішень, які приймаються; тематика повинна відповідати завданням навчальної дисципліни та тісно пов'язуватися із вирішенням практичних проблем ДПСУ);

проекти, професійні завдання (виконуються для вдосконалення спеціальних знань, спеціальних умінь і навичок, а також для поглиблення практичного досвіду з охорони кордону);

індивідуальні плани підготовки (передбачають індивідуальне навчання магістрів, що вчать на відмінно, допомагають опануванню ними знань, формуванню в них самостійності, активності, творчості; основна мета навчання за індивідуальним планом – це якісне опанування обсягу знань і навичок за визначеним фахом та додатковими, більш поглибленими знаннями за вибраним напрямом діяльності; передбачається самостійне вивчення ок-

ремих дисциплін та участь магістрів у науково-дослідній і раціоналізаторській роботі, яка ініціюється Адміністрацією ДПСУ);

магістерські роботи (сприяють закріпленню та поглибленню знань, набутих за час навчання у НАДПСУ, їх застосуванню для комплексного вирішення конкретного фахового завдання, що пов'язане із діяльністю прикордонного відомства).

Ефективність проведеного дослідження щодо розвитку та удосконалення ВСК офіцерів-магістрів виявилася також і у таких результатах:

сформувався творчий підхід до опанування спеціальних знань, умінь та навичок у галузі охорони кордону;

підвищився інтерес до самовдосконалення творчого потенціалу як показника ВСК;

удосконалилася професійна спрямованість та особистісні риси офіцерів, зникла шаблонність у прийнятті рішень;

розвинулися уміння самостійної НДД щодо розвитку й удосконалення ВСК;

з'явилося прагнення офіцерів-магістрів до вдосконалення особистісних і професійних рис характеру, ініціативність та самовираження у професійній діяльності.

Отже, досліджуючи процес удосконалення ВСК у офіцерів-прикордонників під час навчання на факультеті підготовки керівних кадрів, **ми дійшли висновку**, що ВСК є вагомим чинником, який має суттєвий вплив на професійне становлення офіцера-прикордонника та якість виконання ним своїх професійних обов'язків у ДПСУ. Вважаємо також значним позитивним здобутком те, що керівництво та науково-педагогічні працівники академії створили всі необхідні умови для вдосконалення процесу формування ВСК майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі неперервної освіти. Саме цей факт ми вважаємо визначальним у процесі становлення офіцера ДПСУ як фахівця-професіонала, що має достатній та високий рівень сформованості усіх показників ВСК.

Перспективи подальших розвідок будуть зосереджені на висвітленні методичних аспектів організації самостійної діяльності офіцерів-магістрів під час навчання на факультеті підготовки керівних кадрів.

Список використаної літератури

1. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 17.01.2002 № 2984-III, із змінами від 19 січня 2010 року. – Режим доступу : http://www.osvitanovog.at.ua/metod/norm_prav_doc.doc.

2. Торічний О. В. Теоретико-методичні засади формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Олександр Володимирович Торічний. – Хмельницький, 2013. – 605 с.

3. Інструкція про порядок відбору та направлення військовослужбовців на навчання до Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 7.02.2011 № 74 / АДПСУ. – К., 2011. – 14 с.

4. Гура О. І. Теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Гура О. І. ; Інститут вищої освіти АПН України. – Київ, 2008. – 38 с.

5. Ваврик Р. В. Розвиток професійної готовності викладачів загальновійськових дисциплін до педагогічної діяльності у вищих військових навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Р. В. Ваврик. – К., 2005. – 22 с.

6. Торічний О. В. Організація навчальної діяльності магістрів задля підвищення рівня військово-спеціальної компетентності / О. В. Торічний // Збірник наукових праць. Серія: Педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Потапчук Є. М. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. – № 63. – С. 143–147.

7. Інструкція з організації, планування та ведення навчально-виховного процесу в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького / НАДПСУ. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 178 с.

8. Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького / НАДПСУ. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2003. – 36 с.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2013.

Торічний А. В. Совершенствование военно-специальной компетентности офицеров-пограничников при обучении на факультете подготовки руководящих кадров

В статье освещены результаты исследования процесса совершенствования военно-специальной компетентности офицеров-пограничников, обучающихся на факультете подготовки руководящих кадров. Проанализированы методические аспекты организации инновационной учебной деятельности офицеров-магистров НАДПСУ при изучении учебной дисциплины “Основы погранологии”; совершенствования научно-исследовательской деятельности, а также организации самостоятельной работы магистров.

Ключевые слова: *офицеры-магистры, военно-специальная компетентность, самостоятельная работа, научно-исследовательская деятельность.*

Torichnyi O. V. Improvement of military and special competence of officers-borderguards during studying at the faculty of training of managerial personnel

The article reveals the results of examination of the process of improvement of military and special competence of officers-borderguards studying at the faculty of training of managerial personnel. The author has analysed the methodical aspects of organization of innovative studying activity of officers obtaining master degrees of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine while studying the subject “Basics of Border Study”; improvement of scientific and research activity, and organization of independent work of masters.

Keywords: *officers obtaining master degrees, military and special competence, independent work, scientific and research activity.*